

здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. Я. Дуда. – К., 2015. – 229 с.

6. Белкин Р. С. Криминалистика и доказывание (методологические проблемы) / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М. : Юрид. лит., 1969. – 216 с.

7. Васильев А. Н. Тактика отдельных следственных действий / А. Н. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1981. – 112 с.

8. Селиванов Н. А. Вещественные доказательства (криминалистическое и уголовно-процессуальное исследование) / Н. А. Селиванов. – М., 1971. – 200 с.

9. Чернецький О. К. Слідчий експеримент в кримінальному судочинстві : тактика і психологія : дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О. К. Чернецький. – Харків, 2013. – 192 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Гангур Назарій Володимирович – здобувач кафедри кримінального процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.

УДК 347.211

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ БЕЗГОТІВКОВИХ ГРОШЕЙ У СУЧАСНІЙ НАУЦІ ТА ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Ольга ДАНИЛЕНКО (Харків)

Статтю присвячено аналізу теорій правової природи безготівкових грошей як об'єкта цивільних прав. Зокрема, розглядаються ключові положення зобов'язальної і речової концепції правової природи грошей у безготівковій формі, відзначаються їх недоліки та переваги. Обґрунтовується висновок, що через протиріччя, які є характерними для кожної із вказаних теорій необхідно об'єднати наукові позиції у цій сфері, що призведе до узагальнення існуючих підходів з цього питання.

Ключові слова: об'єкти цивільних прав, гроші, правова природа безготівкових грошей, майнові права, речі.

Статья посвящена анализу теорий правовой природы безналичных денег как объектов гражданских прав. В частности, рассматриваются основные положения обязательственной и вещной концепции правовой природы денег в безналичной форме, отмечаются их недостатки и преимущества. Обосновывается вывод, что из-за противоречий, которые характерны для каждой из указанных теорий, необходимо объединить научные позиции в этой сфере, что приведет к обобщению существующих подходов по этому вопросу.

Ключевые слова: объекты гражданских прав, деньги, правовая природа безналичных денег, имущественных прав, вещи.

The article is devoted to the analysis of theories of legal nature of cashless money as an object of civil laws. In particular, key positions of obligation and material conception of legal nature of money in a cashless form are examined; their defects and advantages are marked. A conclusion is grounded, that through contradictions, that are characteristic for each of the indicated theories, it is necessary to unite scientific positions in the field of it, that will result in generalization of existent approaches through this issue.

Keywords: objects of civil rights, money, legal nature of bank money, property rights, things

Постановка проблеми. Проблема визначення юридичної природи грошей, будучи не новою, все ж залишається досить складною та дискусійною в цивілістичній доктрині. Традиційне для цивільного права розуміння сутності грошей як речей наштовхується на виклики сучасності, пов'язані з розвитком науково-технічного прогресу, новітніх інформаційних технологій та комунікаційних систем, які стали поштовхом для появи безготівкових грошей, а зрештою й так званих «електронних грошей», які не просто посідають гідне місце в економічній структурі суспільного виробництва, але й багато в чому витісняють традиційні гроші. З огляду на це, розглядаючи гроші як об'єкт цивільних прав, не можна залишити поза увагою проблему визначення правової природи безготівкових грошей.

Також слід зауважити, що вирішення питання про природу безготівкових грошових коштів має на меті не лише теоретичний інтерес, а й велику практичну значимість. Це пов'язано в першу чергу з тим, що переважна більшість розрахунків в наш час здійснюється у безготівковій формі, більш того, розрахунки готівкою для юридичних осіб та фізичних осіб обмежені у встановленому законом порядку (п. 3 ст. 1087 ЦК України) [1]. З огляду на зазначене, розробка хибного теоретичного підходу до правової природи безготівкових коштів може призвести відповідно й до помилок у розв'язанні багатьох практичних задач.

В науці цивільного права існує чисельна кількість підходів із означеного питання, що склалися внаслідок дискусії, яка триває понад століття. Це обумовлює необхідність докладніше проаналізувати погляди правників на природу безготівкових грошових коштів, що також надасть змогу вирішити питання єдності або розбіжності їх правових режимів з готівкою, а отже, і визначення місця грошей в системі об'єктів цивільних прав взагалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Матеріалом для написання статті став широкий спектр як вітчизняних, так і зарубіжних наукових робіт, авторами яких є: О.Д.Анциферов [2], М.Л.Башкатов [3], І.А.Безклубий [4], В.В.Вітрянський [5], К.Демушкіна [6], Л.Г. Єфімова [7], Ф.С. Карагусов [8], В.Ф. Кузьмін [9], В.О.Лапача [10], Л.А.Лунц [11], Л.О. Новоселова [12], О.П. Подцерковний [13], Н.Ю. Рассказова [14], І.В. Спасібо-Фатєєва [15], К.Т. Трофимов [16], Є.О. Суханов [17], С.І. Шимон [18], І.А. Шкарінов [19] та ін.

Мета статті - запропонувати принципово нове вирішення вказаної проблеми або обґрунтувати перевагу однієї із раніше запропонованих концепцій розуміння правової природи безготівкових грошей. Для цілей майбутніх досліджень в цій сфері вважається доречним підведення підсумків та формування теоретичних узагальнень, які дозволять визначити гроші як особливий об'єкт цивільних прав.

Виклад основного матеріалу. Стосовно правової природи безготівкових грошей у науковій літературі були висловлені різноманітні точки зору, часом зовсім протилежні за змістом: від повного заперечення існування безготівкових грошей до обґрунтування їх інформаційної природи. Водночас дана дискусія досягла певних результатів, які піддаються певному аналізу та узагальненню.

В цілому спроби вчених-юристів виявити правову сутність безготівкових грошей призвели до формування двох різних концепцій: зобов'язальної та речової. Розглянемо послідовно кожен з них і спробуємо визначити найбільш коректний юридичний підхід.

Прибічників зобов'язальної теорії безготівкових грошей об'єднує наступне – всі вони визначають природу грошових коштів на банківських рахунках як зобов'язальне право вимоги клієнта до банку, що випливає з договору банківського рахунку. При цьому, безготівкові грошові кошти визначаються як запис на відповідному рахунку клієнта у банку, що засвідчують розмір права вимоги володільця рахунку у цьому банку [20, с. 552]. Відповідно, на підставі договору банківського рахунку клієнт передає у власність банку готівкові гроші, а на заміну отримує зобов'язальне право вимоги, безготівкові гроші на рахунку, таким чином, ототожнюються з майновими правами. Таким чином, при здійсненні руху безготівкових грошових коштів відбувається оборот саме майнових прав, при цьому перехід таких прав описується авторами за допомогою різних відомих з часів римського права теоретичних конструкцій, таких як цесія, делегація, переведення боргу [3, с. 80].

Одним із перших серед вітчизняних науковців, хто сформував підхід до розуміння природи безготівкових грошей саме як прав вимоги був Л.А. Лунц, який писав: «В результаті зарахування грошової суми на свій поточний рахунок кредитор замість готівкових грошей отримує вимогу до банку...» [11, с. 291]. Помітимо, що й до теперішнього часу значна кількість правників дотримується саме такого розуміння [4, с. 107; 5, с. 172; 12, с. 17; 17, с. 16], більш того, воно є зараз в цивілістиці загальноприйнятим. На таких же позиціях стоїть і українська судова практика з огляду на роз'яснення Вищого господарського суду України, де розтлумачено порядок застави безготівкових коштів [21, п.п. 3.3]. Разом з тим, не зважаючи на широку популярність вказаного підходу, можна відзначити притаманні йому певні недоліки.

По-перше, неоднозначним вбачається теза про те, що клієнт відкриваючи рахунок у банку передає останньому грошові знаки у власність, на заміну отримуючи зобов'язальне право вимоги, що становлять безготівкові грошові кошти. Згідно зі ст. 7 ЗУ «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» банки мають право відкривати своїм клієнтам вкладні (деPOSITні), поточні та кореспондентські рахунки. Дана норма містить визначення

зазначених видів рахунків, при цьому вказується, що як вкладний, так і поточний рахунки відкриваються банком клієнтові на договірній основі для *зберігання* (курсив мій) коштів [22]. Отже, ґрунтуючись на нормативних положеннях, можна констатувати факт, що гроші клієнтів перебувають в банку на умовах зберігання, відповідно банк не набуває права власності на гроші, розміщені на рахунках клієнтів. При цьому він має право використовувати залучені кошти, але така можливість пов'язана не з переходом до банку права власності на залучені кошти, а зі статусом банку як фінансового посередника. Натомість, у законодавстві відсутня норма, яка вказувала про припинення права власності на гроші клієнта банку внаслідок укладення договору банківського рахунку чи банківського вкладу; не передбачено законом і трансформації права власності на гроші у право вимоги до банку. До того ж у згадуваній нормі ЗУ «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» зазначається, що зарахування коштів на рахунок клієнта здійснюється як шляхом внесення їх у готівковій формі, так і шляхом переказу коштів у безготівковій формі з інших рахунків. Тобто, виходить, що зобов'язальні права вимоги до банку, яким є безготівкові грошові кошти, можуть виникати не лише внаслідок передачі клієнтами готівки, але й внаслідок зарахування самих же безготівкових грошових коштів, що видається не досить логічним.

По-друге, якщо визнати безготівкові грошові кошти зобов'язальними правами вимоги, то виходить, що кредитор за будь-яким грошовим зобов'язанням може не погодитися на платіж у безготівковій формі, адже майнові права не наділені функцією законного платіжного засобу, та й будь-якою функцією грошей взагалі, адже як писав В.Ф. Кузьмін: «Право взагалі і право на гроші зокрема не здатне виконувати функції такої економічної категорії, як гроші. Воно не може функціонувати в якості міри вартості, а відповідно не може бути еквівалентом інших товарів. Право на гроші (в т.ч. і суб'єктивне право в конкретних правовідносинах) не є засобом платежу з тієї причини, що не здатне бути еквівалентом вартості, не може реалізувати ціну товару, не будучи грошовим виразником його вартості, а без такої реалізації, взагалі не можна вести мову про платіж» [9, с. 16]. Виходячи із вказаного впливає, що безготівкові гроші не могли б взагалі називатися грошами, адже законний платіжний засіб є правовою формою грошей як об'єкта цивільних прав. У такому випадку зобов'язання за будь – яким договором (позика, купівлі-продажу і т.д.), якщо розрахунок відбувається у безготівковій формі, за допомогою перерахування безготівкових грошових коштів, які взагалі грошами не є, не можна б було класифікувати як грошове. Разом з тим, всім відомий факт, що розрахунки готівкою обмежені як для фізичних, так і для юридичних осіб на законодавчому рівні, і взагалі перевага у розрахунках надається безготівковій формі. На практиці більшість грошових зобов'язань виконується шляхом переміщення безготівкових грошових коштів по рахунках контрагентів, які вони відкривають у різних кредитних установах.

По-третє, позиція, за якою безготівкові гроші прирівняні до майнових прав, нашою думкою, що у разі надання клієнтом доручення банку перерахувати певну суму грошей іншій особі відбувається перерахування не грошових коштів, а перехід зобов'язального права вимоги, який повинен підпорядковуватися режиму обороту зобов'язальних прав. Відповідно необхідно визнати, що при безготівкових розрахунках відбувається уступка отримувачу коштів права вимоги платника до банку. Але у більшості випадків, таке право вимоги отримувач пред'являє не до банку платника, а до банку де міститься його власний рахунок. Разом з тим відомо, що у разі відчуження майнового права вимоги завжди відбувається заміна сторони кредитора без заміни боржника. У такому випадку виникає як уступка права вимоги, так і переведення боргу, причому останнє здійснюється без згоди кредитора.

О.Д. Анциферов слушно відзначає, що при застосуванні до розрахунків з використанням двох або більше банків конструкцій переведення боргу і уступки прав вимоги виникають очевидні протиріччя. Обґрунтовуючи свою точку зору вчений вказує, що борг може переводити тільки боржник, але банк платника не є боржником отримувача, як наслідок, і не може переводити неіснуючий борг перед отримувачем на банк отримувача. Щодо боргу банку платника за договором банківського рахунку перед своїм клієнтом –

платником, то переведення даного боргу на банк отримувача означав би виникнення зобов'язального зв'язку між платником в якості кредитора і банком отримувача в якості боржника, що не передбачено законодавством. На думку О.Д. Анциферова, навіть за умови припущення вказаного зобов'язання, питання про те, яким чином потім право вимоги до банку отримувача переходить від платника до отримувача [2, с. 13-14]. Таким чином, виникає досить складна і не зручна теоретична конструкція, що значно ускладнює розрахунки. Казахський цивіліст, який є спеціалістом в галузі грошей та цінних паперів, Ф.С. Карагусов, спроби вчених звести платежі безготівковими грошами до таких інститутів як переведення боргу та новація грошового зобов'язання назвав безперспективними. Дійсно, слід погодитися з думкою даного автора, що здійснюючи щоденні платежі і розрахунки із використанням свого поточного банківського рахунку, відповідний суб'єкт має на меті виключно виконання ним особисто його обов'язку сплатити набуті їм товари, роботи чи послуги, при цьому не переводячи борг на когось, не покладаючи на когось виконання свого зобов'язання, не замінюючи це своє грошове зобов'язання іншим зобов'язанням [8, с. 157]. Отже, більш переконливою видається думка, що у даному випадку має місце не перехід права вимоги, а реалізація банком конкретної вимоги клієнта, що виникла на підставі заяви, наприклад, про перерахування грошових коштів, в результаті якої саме право вимоги припиняється [23, с. 32]. До того ж в законі прямо зазначається, що переказ коштів – це рух певної суми коштів (*а не прав вимоги до банку*), з метою її зарахування на рахунок отримувача або видачі йому у готівковій формі (ст. 1 ЗУ «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні») [22].

По-четверте, визнаючи природу безготівкових грошей як майнових прав вимоги до банку, необхідно було б погодитися з можливістю поширення на них ознак майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин. Однак, як справедливо зазначає вітчизняний спеціаліст у сфері майнових прав С.І. Шимон: «Безготівкові гроші за своєю природою не тотожні оборотоздатним майновим правам вимоги, суттєво від них відрізняються». При цьому автор вказує на відмінності між безготівковими грошами і майновими правами вимоги, які полягають у наступному: 1) гроші є засобом платежу та мірилом майнової вартості майнових благ, тоді як майнові права самі підлягають оцінці в грошах; 2) безготівкові гроші обов'язкові до прийняття, тоді як для «розрахунків» майновим правом вимоги необхідна домовленість сторін; 3) обмеження обігу безготівкових грошей можливе на підставі закону, тоді як обмеження оборотоздатності майнових прав може здійснюватися й на основі правочину між учасниками; 4) майновому праву вимоги протистоїть обов'язок боржника задовольнити вимогу шляхом надання майнового блага з майна боржника. Тоді як обов'язок банку видати і передати гроші з рахунку клієнта здійснюється не за рахунок майна банку, а зі складу тих коштів, які належать клієнтові, внесені ним чи надійшли на його рахунок від інших суб'єктів; 5) безготівкові гроші можуть виступати об'єктом суб'єктивного майнового права вимоги; 6) майнові права обмежені строком позовної давності, після чого їхня цінність втрачається, тоді як безготівкові гроші цінності ніколи не втрачають, право розпоряджатися ними не обмежене строком; 7) цінність майнового права як об'єкта забезпечується обов'язком боржника передати визначені майнові блага, тоді як безготівкові гроші мають мінову вартість самі по собі і можуть забезпечувати згадувану цінність майнового права вимоги [18, с. 376-377].

Таким чином, оцінюючи все вищеперераховане необхідно позначити, що всі перелічені погляди на правову природу безготівкових грошей як майнових прав вимоги, не можуть претендувати на повноту та всебічність, оскільки містять ряд недоліків. Разом з тим, не можна заперечувати зв'язок безготівкових грошей із майновими правами. На нашу думку, причиною їх спорідненості, можна назвати історію появи дематеріалізованих грошей. Адже, якщо уважно проаналізувати еволюцію грошей, то можна помітити, що поява безготівкової їх форми пов'язана із використанням у якості платіжного інструменту таких цінних паперів як вексель або чек, які теж здатні слугувати для обміну та розрахунків. Так, на етапі коли науково-технічний прогрес та інформаційні технології не досягли сучасного рівня розвитку, оплата боргів та витрат у безготівковій формі

здійснювалися переважно чеками або переводними векселями, тобто за допомогою права вимоги щодо фінансової установи, де були розміщені гроші [24, с. 140]. Тобто, роль грошей як платіжного засобу певний період виконували зазначені цінні папери. Однак розвиток ринкових відносин призвів до появи інноваційних продуктів для здійснення платежів, чому, звичайно, сприяв науково-технічний прогрес і розвиток фінансового ринку, що стало передумовою дематеріалізації самих грошей, можливості їх існування у інформаційному просторі.

Спробуємо проаналізувати протилежні попередньому напрямку погляди науковців, які визнають речову природу безготівкових грошових коштів. Прихильниками або навіть засновниками даної теорії на пострадянському просторі слід визнати російських цивілісток Є. Демушкіну та Л.Г. Єфімову. Так, Є. Демушкіна зазначає, що невизнання безготівкових грошей в якості речей підриває природу грошей, як загального засобу обміну товарами, як загального засобу звернення. На її думку, погляди на безготівкові гроші як на майнові права не дають відповіді на питання про те, що є гроші, оскільки значення безготівкових грошей звужується тільки до сфери відносин банків-клієнт [6, с. 38]. Л.Г. Єфімова визначає безготівкові гроші як кредитові залишки різних рахунків клієнтури у банках, на які розповсюджено дію глави 45 ЦК РФ [25, с. 28]. Формуючи правову конструкцію безготівкових грошей, автор приходиться до висновку, що в окремих випадках операції по банківським рахункам (рахункам «депо») здійснюються за правилами, які застосовуються під час передачі готівкових грошей (бездокументарних цінних паперів), тобто речей. На безготівкові гроші (і бездокументарні цінні папери) нерідко розповсюджуються деякі положення права власності. Таким чином, безготівкові гроші – це квазі-готівкові, фікція готівкових грошей у визначених законодавством межах [26, с. 102].

Очевидною перевагою викладеної концепції є намагання побудувати моністичне розуміння грошей, не розділяючи їх в залежності від форм на окремі об'єкти. Крім того позиція Л.Г. Єфімової отримала підтримку серед науковців і стала базисом для обґрунтування можливості застосування речових прав, зокрема права власності на безготівкові кошти, внесені на банківські рахунки [27, с. 263-267; 28, с. 60; 29, с. 25]. Разом з тим, вказана теорія, на наш погляд, також не є бездоганною.

Як бачимо, висновок автора заснований на теоретичних положеннях про фікцію як правовий прийом описаний Д.І. Мейером. Однак, слід погодитися, що захоплення фікцією як технічним прийомом поза аналізом природи такого прийому небезпечно, оскільки може призвести до помилок [14, с. 139]. Питання про сутність та можливості такого прийому юридичної техніки як фікція потребує окремого аналізу, що виходить за рамки нашого дослідження. Ми лише коротко позначимо, що Д.І. Мейер писав: «Юридичний побут знайомить нас також з відхиленнями від нормального порядку: визначення, розраховані на відомі факти, отримують силу, хоча останніх (тобто фактів) ми і не вбачаємо. До таких відхилень належать наступні випадки: 1) вимислене існування факту, про який відомо, що він зовсім не існує або існує в іншому вигляді: належать сюди так звані вимисли права – *fictiones juris...*» [30, с. 54]. М.М. Муравйов – автор статті «Правова природа безготівкових грошей» [31], слушно відзначає думку Н.О. Нерсесова з приводу сутності фікції: «Взагалі фікція призводить до хибного і неправильного уявлення про поняття; вона дає підставу визнавати те, чого не існує в дійсності. Фікція має місце там, де до даних фактичних відносин застосовуються далекі від їх природи юридичні начала; через неї вперше виникає право. Замість того, щоб створити для нових цивільних відносин відповідні до їх природи юридичні правила, за допомогою фікції їх обговорюють за існуючими вже нормами. Фікція припускає дві нерівні величини рівними, двоє різнорідних відносин тотожними».

На нашу думку, гроші у безготівковій чи готівковій формі не є різнорідними категоріями. Не випадково, Ірвінг Фішер ще у минулому називав безготівкові кошти субінститутом грошей [13, с. 163]. Правова система Англії, до речі, виходить з конструкції, яка вироблена в судах загальної права та «заснована на аналогії між

банківським платежем і платежем готівкою»[13, с. 163]. На підтвердження рівності готівкової та безготівкової форми грошей можна навести й норму чинного ЦК України. Так, за ст. 1049 ЦК України позика вважається повернутою у момент передачі позикодавцю речей, визначених родовими ознаками, або зарахування запозиченої грошової суми на його банківський рахунок [1]. Вбачається, що в даному випадку закон прирівнює готівковий та безготівковий платіж під час виконання зобов'язання. На теоретичному рівні безготівкові гроші як дійсну форму грошей визнають О.П.Подцерковний, Є.О. Алісов [13, с. 163; 32].

На власний погляд, за своєю сутністю безготівкові гроші, як і готівкові, є майновим благом, носієм грошових одиниць. Їх відмінність полягає лише у тому, що вони існують умовно, але у конкретному обсязі, що зафіксований в облікових записках на рахунках, при цьому мисляться, як реальні гроші. Якщо ж навіть припустити їх різну правову сутність, то це зовсім не означає, що вони мають різні властивості. Навпаки ці дві категорії є однорідними, такими що належать до єдиного роду, роду грошей. Поєднання ряду об'єктів в межах певного родового поняття визначається сутністю або змістом. Зміст грошей на сучасному етапі розвитку нашої держави, як було визначено в одній із попередніх робіт, становить грошова одиниця України гривня, що визначена законним платіжним засобом [33]. Заміна такої матеріальної оболонки як грошовий знак на запис на банківському рахунку не означає знищення грошової одиниці, яка продовжує існувати та виконувати функціональне призначення грошей. Таке перетворення виключає лише можливість фізичної передачі грошей та змінює юридичний склад, необхідний для цього. Як слушно відмічається у науковій літературі: «готівковість» та «безготівковість» – це лише зовнішній аспект, форма грошей як об'єкта цивільних правовідносин. Вони втілюють універсальне майнове благо (цінність), виступають власне міноюю вартістю і мірилом мінової вартості інших об'єктів. Від форми грошей не залежить функція, яку вони виконують у цивільному обороті, та їх місце в структурі цивільного правовідношення [18, с. 374-375]. Спираючись на перераховане, безготівкові кошти не можна назвати вимисленим існуванням факту, фікцією готівкових, що ототожнюються з речами.

Визначаючи природу безготівкових грошових коштів необхідно звернути увагу на позицію О.П. Подцерковного, який вважає, що безготівкові гроші – форма дійсних грошей у вигляді спеціальних записів на банківських рахунках. На думку згаданого вченого, безготівкові кошти є записами не лише в економічному, але й юридичному сенсі. Це означає, що безготівковими грошами можуть визнаватися лише ті записи про дійсні гроші, що існують в установленій Національним банком формі (захищеній унормованими технічними засобами, що виключають їх втрату), використовуються в легальній грошовій одиниці. Тобто йдеться не про звичайний запис інформації про гроші, а про такий запис, який підтверджено у визначеній правовий спосіб, що обумовлює здатність таких записів до передачі в специфічній мережі іншим уповноваженим на здійснення таких операцій суб'єктів [13, с. 168].

В цілому, на наш погляд, даний підхід заслуговує на схвалення та може бути підтриманий як найбільш реалістичний з погляду сьогоденної цивільно-правової дійсності. При цьому, розвиваючи позицію О.П. Подцерковного, слід зауважити, що ми не зводимо безготівкові гроші до записів на банківському рахунку. Іншими словами, записи будучи виразником грошей, тобто легальної грошової одиниці, самі таким благом не є, вони є основою обліку, здійснюються, змінюються і ліквідуються у визначений правовий спосіб уповноваженими на те суб'єктами. Записи не наділені оборотоздатністю, нею наділені саме гроші, які посвідчуються або фіксуються записами, а цивільне законодавство регулює юридичні особливості здійснення таких записів.

Вищевикладене свідчить про те, що на відміну від готівкових грошей, передача яких ґрунтується на принципах речового права, передача безготівкових грошей заснована на реалізації зобов'язально-правових механізмів, в яких взаємовідносини сторін чітко визначені законом і вони діють суворо в межах своїх повноважень. Інакше,

якщо передача готівки ґрунтується на втраті фізичного володіння нею, зі всіма речово-правовими наслідками, то для забезпечення обігу безготівкових коштів в цивільному обороті необхідним є залучення третіх осіб-посередників та інформаційно-комунікаційних систем, діяльність яких визначена та регулюється спеціальними законодавством. Таким чином, стосовно передачі безготівкових грошей законом встановлений зовсім особливий порядок і спосіб його здійснення. Недотримання такого порядку є підставою відсутності переходу прав на вказаний об'єкт цивільних прав. В такому випадку в правовому режимі грошей можна виділити спеціальні правові норми, спрямовані на регулювання відносин, що забезпечують оборотоздатність саме безготівкової форми грошей.

При цьому, видається правильним й те, що відносини з приводу безготівкових грошових коштів не можуть бути урегульовані лише в межах зобов'язального права, адже на практиці на безготівкові грошові кошти поширюються окремі положення речово-правового режиму.

Так, законодавство містить низку норм, із аналізу яких можна дійти висновку, що на безготівкові кошти поширюється режим права власності. Зокрема, відповідно до ст. 191 ЦК України підприємство як єдиний майновий комплекс є нерухомістю, тобто може бути об'єктом права власності. До складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять в тому числі й права вимоги до банку стосовно внесених на рахунок чи у вклад коштів [1].

Крім того, якщо відмовитися від визнання грошових коштів на рахунку власністю клієнта, то стає незрозумілим, на якій правовій підставі до нього можуть бути застосовані такі заходи, як арешт рахунка або конфіскація вкладу. Можливість застосування вказаних заходів підтверджує той факт, що безготівкові грошові кошти на рахунку клієнта входять до складу майна клієнта, що є його власністю.

Однак відповідно до чинних нормативних положень, навіть майнові права для потреб цивільного обороту прирівняні до речей, хоча їх сутність зовсім інша [34]. В даному контексті слушним є судження Д.В. Мурзіна, який зазначив: «... в цивільному праві виникає паралелізм правового регулювання, коли об'єкти формально розділяються, але для регулювання відносин з приводу нових об'єктів використовуються ті ж засоби, що і для існуючих.» [35, с. 81]. Такий підхід дозволяє сформулювати висновки, що і до безготівкових грошових коштів можуть застосовуватися всі правила стосовно грошових знаків у вигляді банкнот та монет, на які законодавством поширюється правовий режим речей. Очевидно, що до схожого висновку у пізніх своїх роботах доходить і Л.Г. Єфімова, яка зазначає: «... безготівкові гроші мають змішаний речово-зобов'язальний правовий режим. За своєю початковою природою вони вважаються правами вимоги до банку. Однак в силу юридичної фікції законодавець розповсюджує на безготівкові гроші та бездокументарні цінні папери окремі прийоми правового регулювання речових правовідносин» [7, с. 38]. Виходячи з даного положення можна пояснити всі ті особливості, на які посилаються прихильники речової теорії безготівкових грошей.

Висновки. Підводячи підсумки вищезазначених дискусій, необхідно зупинитися на наступних моментах.

Всі перераховані нами напрямки розвитку вчення про безготівкові грошові кошти є спробою обґрунтування переваги або зобов'язального або речового елемента в процесі виявлення їхньої правової природи. Разом з тим, як ми бачимо із проведеного нами аналізу, кожна із моністичних теорій носить штучний характер, бо приречена на формування штучних юридичних конструкцій, адже не здатна бездоганно пояснити правову природу досліджуваного об'єкта.

З огляду на протиріччя, що містить кожна з вказаних теорій, видається доречним висновок, що безготівкові грошові кошти з точки зору цивільного права мають подвійну речово-зобов'язальну правову природу. Слід об'єднати наукові позиції щодо зобов'язального і речового розуміння правової природи грошей у безготівковій формі, що призведе до узагальнення існуючих підходів з цього питання. Зобов'язально-правова

природа безготівкових грошей виявляється в наявності зобов'язальних відносин між володільцем рахунку, на якому обліковуються зазначені кошти, та особою (банком чи іншою фінансовою установою), яка відкрила такий рахунок та здійснює його обслуговування. В той час як окремі положення речового режиму мають місце щодо безготівкових грошей, що насамперед, підкреслює спорідненість їх з готівкою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Цивільний кодекс України // ВВР України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.
2. Анциферов О.Д. Залог денежных средств на банковском счете: монография / О.Д. Анциферов. – М.: Волтерс-Клувер, 2011. – 144 с.
3. Башкатов М.Л. Деньги в гражданском праве: очерк некоторых проблем теории / М.Л. Башкатов // Актуальные проблемы гражданского права. Сборник статей. – М.: Норм, 2008. – Вып. 12. – С. 56-80.
4. Безклубий І. А. Банківські правочини: цивільно-правові проблеми: монографія / І.А.Безклубий. – К.: Вид.-поліг. Центр «Київський університет», 2005. – 378 с.
5. Витрянский В.В. Договор доверительного управления имуществом / В.В. Витрянский – М.: «Статут», 2001. –191 с.
6. Демушкина Е. Вопросы гражданского права в теории и практике обращения бездокументарных ценных бумаг / Е.Демушкина. – М., 1999. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.mirkin.ru/_docs/book027.pdf
7. Ефимова Л.Г. Распоряжение безналичными деньгами по российскому законодательству / Л.Г.Ефимова // Закон. – М.: Известия, 2005 № 11. – С. 38-47.
8. Карагусов Ф.С. Ценные бумаги и деньги как объекты гражданских прав: Учебное пособие / Ф.С.Карагусов – Алматы: Научно-издательский центр КОРУ, 2009. – 232 с.
9. Кузьмин В.Ф. Кредитные и расчетные правоотношения в промышленности / В.Ф. Кузьмин. – М.: Юрид.лит-ра, 1975. – 200 с.
10. Лапач В.А. Система объектов гражданских прав: теория и судебная практика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravoznavec.com.ua/books/45/41/#chlist>
11. Лунц Л. А. Деньги и денежные обязательства в гражданском праве / Л. А. Лунц. – М.: Статут, 1999. – 352 с.
12. Новоселова Л.А. Проценты по денежным обязательствам / Л.А. Новоселова. – М.: Статут, 2000. – 176 с.
13. Подцерковний О. П. Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії та практики [Текст]: монографія / О. П. Подцерковний. – К.: Юстініан, 2006. – 424 с.
14. Рассказова Н.Ю. О деньгах и денежных средствах в гражданском праве / Н.Ю. Рассказова // Цивилистические записки. Межвузовский сборник научных трудов. – М.,Екатеринбург: Статут, Институт частного права, 2005. – Вып. 4. – С.131-164.
15. Харьковская цивилистическая школа: объекты гражданских прав: монография / И.В. Спасибо-Фатеева, В.И. Крат, О.П. Печеный и др.; под общ.ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. – Харьков: Право, 2015. –720 с.
16. Трофимов К.Т. Деньги как объект гражданских прав и предмет банковских сделок / К.Т.Трофимов // Правоведение, 2004. – № 1. –С. 37-48.
17. Суханов Е. Заем и кредит. Финансирование под уступку денежного требования. Банковский вклад. Банковский счет (главы 42-45) (Комментарий ГК РФ) / Е. Суханов // Хозяйство и право. – 1996. –№ 7. – С. 3-25.
18. Шимон С. І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин: монографія / С. І.Шимон. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – 664 с.
19. Шкаринов И.А. Теория денег: проблемы, которые ждут решения / И.А. Шкаринов // Журнал российского права. – М.: Норма, 1997. – № 4. – С. 109-119.
20. Кредитные организации в России: правовой аспект / Отв. ред. Е.А. Павлодский – М: Волтерс Клувер, 2006, – 624 с..
21. Роз'яснення Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про застава» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_602800-99/conv
22. Про платіжні системи і переказ коштів в Україні: Закон України // ВВР України. – 2001. – № 29. – Ст. 137
23. Мовсисян А.А. Природа безналичных денег по договору банковского счёта / А.А. Мовсисян, Н.А.Овчинникова // Юридические записки студенческого научного общества. Сборник статей. – Ярославль: Изд-во Яросл.ун-та, 2004, Вып. 4. – С. 32-33.
24. Саватье Р. Теория обязательств: юридический и экономический очерк / Р. Саватье. – М.: Прогресс, 1972. – 440 с.
25. Ефимова Л.Г. Правовые проблемы безналичных денег / Л.Г. Ефимова // Хозяйство и право, 1997. № 1.—С. 28-39.
26. Ефимова Л.Г. Правовые аспекты безналичных денег / Л.Г. Ефимова // Закон. – М.: Известия, 1997. № 1. –С. 97-103.

27. Олейник О.М. Основы банковского права: Курс лекций / О.М. Олейник. – М. : Юрист, 1997. – 424 с.
28. Дмитренко О. Юридическая конструкция безналичных денег / О.Дмитренко // Підприємництво, господарство і право, 2006, № 3 – С. 57-60.
29. Трофимов К. Безналичные деньги. Есть ли они в природе? / К. Трофимов // Хозяйство и право. – 1997. – № 3 – С. 19-25.
30. Мейер Д.И. О юридических вымыслах и предположениях, о скрытых и притворных действиях / Д.И. Мейер. // Избранные произведения по гражданскому праву. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2003. – С. 54-162.
31. Муравйов М.М. Правовая природа безналичных денег / М.М. Муравйов. // Бухгалтерия и банки. – 2002. – № 3. – С. 16-21.
32. Алісов Є. О. Гроші і грошовий обіг: теоретичні засади та стан правового регулювання в Україні : монографія / Є. О. Алісов. – Х. : Ксилон, 2004. – 326 с.
33. Даниленко О.В. Щодо поняття грошей у цивільному праві / О. В. Даниленко // Форум права. – 2015. – № 3. – С. 37-44.
34. Спасибо-Фатеева И.В. Понятие имущества и имущественных прав и их места среди объектов гражданских прав. / И.В. Спасибо-Фатеева // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна/ Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. — Х.: ХПУ, 2010. – № 929: Серія: ПРАВО, Спец. Вип. — С. 58-66.
35. Мурзин Д.В. Ценные бумаги – бестелесные вещи. Правове проблемы современной теории ценных бумаг / Д.В. Мурзин. – М. : Издательство «Статут», 1998. – 176 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Даниленко Ольга Володимирівна – аспірант кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.